LILIANA AGACHE
(Bucureşti)

TERMENI CE DESEMNEAZĂ MĂSURI DE LUNGIME ÎN EPOCA VECHE

Chiar dacă dialectologia românească are o dezvoltare din ce în ce mai concretă, orientată în special asupra aspectului actual al limbii, interesul pentru aspectul istoric al dialectologiei nu rămâne neglijat.

În lucrările de istorie a limbii române ori de dialectologie istorică românească există studii referitoare la termeni care denumesc anumite concepte legate de măsurare.

Una dintre problemele cele mai dezbătute în cadrul lucrărilor consacrate dialectologiei istorice este aceea a izvoarelor. Alegerea tipului de texte vechi pe baza cărora să se constituie studiul limbii documentelor scrise în zone diferite ale ţării, din perspectivă diacronică, este prioritar. Textele alese pot fi originale sau nu, dar trebuie subliniată valoarea excepţională a textelor originale pentru domeniul avut în vedere.

În ceea ce priveşte originalele, problema cu care se confruntă cercetătorul este aceea a materialul furnizat de aceste texte, care nu este nici suficient, nici unitar, fapt care impune frecvent cercetarea textelor non-originale. Mai mult, condiţiile concrete care se impun în operaţia de selectare a elementelor caracteristice stadiilor vechi ale dialectelor, respectiv considerarea coordonatei istorice, fac o dată în plus dificilă operaţia în sine, iar neglijarea copiilor ar implica deprecierea din start a unui corpus destul de important, pe baza căruia s-ar putea face studii riguroase şi însemnate pentru dezvoltarea disciplinei în cauză.

Avantajele oferite de documentele neliterare, socotite a fi izvorul necesar pentru studiile de dialectologie istorică, constau în faptul că, originale fiind, se bucură de o conservare întocmai a cuvintelor (fiind adesea precis datate şi localizate), fără influenţe modificatoare. Ele sunt redactate din necesităţi practice, imediate, fără pretenţii stilistice

BDD-V695 © 2014 Argonaut, Scriptor
Provided by Diacronia.ro for IP 3.145.77.114 (2024-04-18 17:01:48 UTC)

care ar perturba reproducerea idiomului local. De altfel, este remarcabil numărul de fenomene dialectale la nivelul acestei categorii de texte.

Pentru analiza noastră, am cercetat documente româneşti originale care includ secolele al XVI-lea–al XIX-lea: *acte de poruncă* (scrise de domnitori sau înalţi dregători), *de întărire* (scrise de dregători, mitropoliţi ori voievozi), *de vânzare* (scrise mai ales de oameni simpli către oameni cu ranguri înalte), *de dăruire* (de la oameni simpli, dar şi de la călugări, postelnici etc.), *de mărturisire* (în special de la oameni cu ranguri sociale înalte: vistier, postelnic, vornic, şoltuz), *de judecare şi împăcare* (de la autorităţi: logofăt, voievod, episcop, pârcălab), *de împărţire* (scrise mai ales de oameni simpli), *de zălogire* (scrise de toate categoriile sociale), *de scutire*, *de cumpărare*, din aceste documente excerptând câţiva termeni care desemnează unităţi de măsură pentru lungime, consemnate în epoca veche, în toate graiurile dacoromâne.

În epoca feudală, poporul român a avut un sistem propriu de măsuri, destul de dezvoltat şi unitar, în comparaţie cu cel al statelor vecine. Datorită însă condiţiilor social-economice şi particularităţilor specifice locului şi epocii, mărimea unora dintre aceste măsuri diferea de la o provincie la alta, aşa încât pentru aceeaşi unitate de măsură se înregistrau uneori diferenţe importante.

Prin *măsură* numim totalitatea unităţilor folosite pentru măsurare, teoretice şi practice, destinate să faciliteze operaţiile comerciale, industriale, geodezice, financiare etc. *Măsura* s-a diversificat, după natura obiectelor, în mai multe grupe: măsură de lungime, de suprafaţă, de volum, de capacitate, de greutate, de valoare monetară.

Apariţia măsurii şi ordonarea ei în sisteme relativ stabile sunt legate de primele forme de organizare socială şi de apariţia primelor forme politice.

Avem în vedere câteva unităţi fundamentale, raportate la parametrii corpului omenesc[1]: *palma*, *degetul*, *cotul*, care au fost comune ţărilor

[1] În epoca antică, aproape toate popoarele au adoptat măsuri, plecând, fie de la membrele corpului omenesc, fie de la produsele necesare traiului zilnic. Apoi, acestea au fost multiplicate, după timp şi după loc, şi s-au aplicat tuturor genurilor de măsuri: de lungime, de suprafaţă, de capacitate, de greutate.

BDD-V695 © 2014 Argonaut, Scriptor
Provided by Diacronia.ro for IP 3.145.77.114 (2024-04-18 17:01:48 UTC)

din spaţiul european. Acestea, alături de *prăjină,* se constituiau ca submultipli ai *stânjenului*, considerat măsură etalon. Menţionările documentare certifică faptul că mărimea a variat, în timp, după interesul claselor dominante şi după tradiţia locală. Pe de altă parte, sub presiunea nevoilor economice sau a intervenţiei autorităţii centrale, unităţile de măsură au fost supuse diferitelor modalităţi de organizare în sisteme practice, pe baza unui etalon, a cărui stabilitate relativă era garantată de puterea centrală şi interesul comun al populaţiei.

Istoria metrologiei este strâns legată de istoria comerţului, la rândul ei legată de dezvoltarea politică şi socială a ţării locuite, cât şi a statelor politice înconjurătoare.

Hotărnicirea şi măsuratul moşiilor din Ţara Românească şi Moldova au început în secolul al XVI-lea, de când ni s-au păstrat cărţi domneşti de numiri de hotarnici, de jurători şi întăriri pentru hotărnicii efectuate de aceştia şi au constituit în Evul Mediu una dintre cele mai de seamă atribuţii ale administraţiei şi justiţiei feudale. La început, hotarnicii foloseau semnele naturale existente: movile, arbori, şanţuri etc., fără să precizeze distanţele[2]. În acea vreme, pământul era măsurat cu unităţi de lungime, nu de suprafaţă (Brăescu 1913, p. 31), măsurându-se de obicei lăţimea. Aceasta explică grija domniei pentru reglementarea măsurilor de lungime cu mult înaintea celor de suprafaţă.

Primele *măsuri de lungime şi suprafeţe* erau reprezentate de părţi ale corpului omenesc (*deget*, *palmă*, *picior*, *pumn*, *cot*) şi termeni precum *funie*, *pas*, *lanţ*, *păprişte*. Aceste unităţi au fost folosite de mai multe popoare din Europa, nu numai de români.

Majoritatea unităţilor metrice folosite din Evul Mediu şi până la introducerea sistemului metric zecimal au dispărut treptat din viaţa comercială a oamenilor de pe acest teritoriu.

La început, metrologia medievală era destul de aproximativă, multe măsuri având mărimi nu prea precise şi foarte diferite de la o regiune la alta, cu vremea, îndeosebi prin intervenţia puterii centrale, ajungându-se la stabilirea unor dimensiuni mai exacte.

[2] Vezi G. Ghibănescu: „preciziunea aceasta a distanţelor s-a început în secolul al XVII-lea, către sfârşit, şi o găsim în deplină dezvoltare în secolul al XVIII-lea" (în „Arhiva", 1902, p. 154).

BDD-V695 © 2014 Argonaut, Scriptor
Provided by Diacronia.ro for IP 3.145.77.114 (2024-04-18 17:01:48 UTC)

Cele mai vechi măsuri cunoscute în Ţara Românească şi Moldova în această privinţă datează din secolul al XVII-lea. În *Îndreptarea legii*, apărută la mijlocul acestui secol, se spune că cei care vor folosi „măsuri hicleani, mai mici de cât au fost obiceaiul de veac", vor fi pedepsiţi (*Îndreptarea legii*, p. 60). Exista un vechi obicei, de veacuri, pe care trebuia să îl respecte atât locuitorii, cât şi domnia.

Primele intervenţii cunoscute ale domniei în reglementarea măsurilor datează din secolul al XVII-lea, din vremea domniilor lui Vasile Lupu, în Moldova, şi Şerban Cantacuzino, în Ţara Românească. Primul a fixat capacitatea *mierţei*, iar cel de-al doilea lungimea *stânjenului* care-i poartă numele, ca şi a *palmei*, submultiplul stânjenului.

Reglementarea măsurilor de lungime a devenit necesară datorită înmulţirii cazurilor de hotărnicire a pământului.

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea şi la începutul veacului al XIX-lea, documentele vorbesc tot mai adesea despre trimiterea din capitalele Moldovei şi Ţării Româneşti în oraşele şi judeţele din ţară a unor *măsuri etalon* de lungime, greutate şi capacitate, purtând pecetea visteriei, toate aceste măsuri fiind puse acum sub controlul statului. În această vreme, în capitalele celor două state româneşti, controlul măsurilor şi greutăţilor folosite în comerţ intra în atribuţiile marelui agă (Giurescu 1946, p. 670).

După cum rezultă din documente, *măsurile etalon*, marcate de autorităţi, se ţineau în piaţa publică din oraşe, pentru a fi oricând la îndemâna celor care doreau să măsoare[3].

Dacă ştirea din 1653 (Kraus 1965, p. 176) dovedeşte că şi în Transilvania puterea centrală intervenea în reglementarea măsurilor, pe care le putea mări sau micşora, după împrejurări, lucrurile s-au complicat după ocuparea provinciei, la 1690, de trupele austriece şi încorporarea ei în Imperiul Habsburgic, moment în care s-au introdus măsurile „nemţeşti". Principalii beneficiari ai măsurilor luate în acest domeniu erau nobilii, preoţii şi negustorii.

Cu toate acestea, în multe sate locuite de români au continuat să se folosească vechile măsuri utilizate de veacuri, măsuri despre care

[3] Arhiva Magistratului Braşov, II, nr. 843.

BDD-V695 © 2014 Argonaut, Scriptor
Provided by Diacronia.ro for IP 3.145.77.114 (2024-04-18 17:01:48 UTC)

legile şi documentele oficiale nu vorbesc, datorită faptului că românii, deşi alcătuiau populaţia majoritară a Transilvaniei, erau consideraţi o naţiune „tolerată”.

Unităţi de măsură pentru lungime

Stânjenul

„*...i-am vîndut noi ocină den Bucu,* ***stînjeni 800****...*” (1626, DRH, B, Ţara Românească, XXI 3, p. 4);

„*...de peste toate împărţirile ocinei Stăneştilor sînt ale lui Nan 6 funii,* ***funia cîte 35 de stînjeni****...*” (1626, la Bucureşti, DRH, B, Ţara Românească, vol. XXI, 99, p. 195);

„*Şi locul easte anume: în silişte, de lat de 15* ***stânjeni*** *şi de lung, cum easte al diaconului. Şi au dat Dumitru şi cu Theodor lui Stat* ***bani*** *gata* [...]” (< Cca 1650 >, doc. 2, DRH, B, Ţara Românească, vol. XXXV, p.1);

„*...Io Mateiu Băsărab voievod, cum să să ştie că i-am vândut ocină în Brăgăreştii de Câmpu ot sudstvo Sac, însă* ***stânjăni*** *1500,* ***stânjănul câte bani 25****, împiitrită şi hotărâtă cu 24 de boiari şi cu ispravnicul, dumnealui Preda slujer*…” (1645, DRH, B, Ţara Românească, vol. XXX, 6, p. 6).

Stânjenul, „unitate de măsură pentru lungime folosită înainte de introducerea sistemului metric, care a variat în timp şi după regiuni, de la 1,96 m (Ţara Românească) şi până la 2,23m (Moldova)” (DLR), a fost măsura de lungime şi suprafaţă cel mai des folosită în ţările române în Evul Mediu, fiind utilizată multă vreme şi după introducerea sistemului metric.

În ceea ce priveşte etimologia termenului, au circulat diferite ipoteze. S-a presupus că termenul *stânjen* este de provenienţă latină, împrumutat de slavi, de la care l-au luat românii, sau că avem a face cu un cuvânt de provenienţă bulgară[4], cuvântul la bulgari fiind, în fapt, un „reîmprumut din româneşte” (Mihăilă 1960, p. 59).

Stânjenul a fost prima unitate de măsură din Ţară Românească care s-a adaptat sistemului metric, aceasta deoarece lungimea sa era egală cu aproape 2 m.

[4] Ghibănescu, *Slovar*, III/2, p. 53.

BDD-V695 © 2014 Argonaut, Scriptor
Provided by Diacronia.ro for IP 3.145.77.114 (2024-04-18 17:01:48 UTC)

În secolele al XVI-lea–al XVII-lea, *stânjenul* a jucat rolul pe care îl îndeplineşte astăzi *metrul*, fiind unitatea principală de măsurat lungimile şi având o serie de submultipli (*palma*, *palmacul* sau *degetul*, *linia*), şi ca multiplu *prăjina*. Tot cu *stânjenul* se măsurau şi suprafeţele, mai târziu fiind menţionaţi *stânjenii pătraţi*, şi volumul (stânjenul cubic).

În Transilvania, *stânjenul* este amintit destul de devreme, la începutul secolului al XIV-lea, şi se confundă uneori cu *cotul*.

În decursul secolelor, de la prima atestare[5], *stânjenul* a căpătat diferite accepţiuni. S-a vorbit despre un *stânjen regal*, care a continuat să fie folosit şi în secolul al XVIII-lea[6]. Dimensiunea acestei unităţi de măsură s-a stabilit încă din secolul al XVI-lea, la 2,88 m (Prodan 1967–1968, p. 176), dimensiune care a fost marcată şi recunoscută oficial. După ocuparea Transilvaniei de către austrieci, s-a introdus şi un alt stânjen, cel *austriac*, numit *klafter*, care avea, la 1875, 1,89648 m (Stoicescu 1971, p. 46).

Documentele de după 1700 amintesc adeseori de „stânjeni nemţeşti", folosiţi îndeosebi în relaţiile cu autorităţile (Meteş 1921, p. 302; 1935, p. 382).

Fiind o măsură veche de lungime, stânjenul a continuat a fi utilizat şi după introducerea sistemului metric; la 1899 se explica sătenilor că 1½–2 m fac „cam un stânjen vechi" (Stoicescu 1971, p. 46).

Ca majoritatea măsurilor de lungime şi suprafaţă, *stânjenul* este amintit în Ţara Românească în secolul al XVI-lea. Prima sa menţiune cunoscută este din 1526, într-un document privind satul Frăsinet[7]. Până către mijlocul secolului al XIX-lea, moşiile se măsurau de regulă cu *stânjenul*, unele având dimensiuni de câteva mii de stânjeni (Iorga 1901–1916, p. 306).

Mărimea *stânjenului etalon* s-a stabilit în timpul domniei lui Şerban Cantacuzino (1678–1688) şi s-a numit *stânjenul lui Şerban Vodă.* Pentru ca mărimea acestui stânjen să rămână urmaşilor săi

[5] DIR, C, Transilvania, veacul XIV, vol. I, p. 296.

[6] Meteş 1935, p. XCVII, unde se spune că la 1726, de pildă, podul de la Făgăraş era lung de 58 de stânjeni regali (*ulnaie regales*).

[7] DIR, B, Ţara Românească, veacul XVI, vol. II, p. 6, 292, 379, 402, 407.

BDD-V695 © 2014 Argonaut, Scriptor
Provided by Diacronia.ro for IP 3.145.77.114 (2024-04-18 17:01:48 UTC)

într-o formă care să nu poată fi schimbată, Şerban Cantacuzino a pus să se facă coloanele porticului de la ctitoria sa, mănăstirea Cotroceni din Bucureşti, de câte un stânjen de acesta, care măsoară 1,962 m (Brăescu 1913, p. 4). Este foarte probabil ca mărimea acestui *stânjen* să fi fost stabilită de domnie în anul 1679, data pisaniei mănăstirii Cotroceni, an în care este amintită şi *palma domnească*, ce a devenit submultiplul *stânjenului*. Când nu se precizează în documente ce fel de stânjen s-a folosit, se dă echivalentul său în *coţi* sau *palme*. În sfârşit, sunt şi împrejurări în care nu se spune în documente decât că măsurătoarea s-a făcut „cu stânjen bun şi drept", fără să se precizeze care era acest stânjen drept, sau că măsurătoarea s-a făcut cu stânjen „domnesc", fără să se arate care dintre cei doi stânjeni au fost folosiţi (Stoicescu 1971, p. 48–49).

Datorită faptului că *stânjenul* a fost principala unitate de măsurat lungimile în Evul Mediu, în multe judeţe din Ţara Românească (Râmnicul Sărat, Buzău, Prahova, Dâmboviţa, Mehedinţi, Dolj, Gorj) el a continuat să fie utilizat pe scară largă încă multă vreme după introducerea sistemului metric (Stoicescu 1971, p. 52–53).

Termenul a fost folosit şi pentru *instrumentul de măsurat* lungimile (Pamfile 1913, p. 230).

Primele dovezi certe despre trimiterea unor *stânjeni-etalon* din capitală în ţară sunt din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. În 1780 se efectua o hotărnicie la Craiova, folosindu-se „stânjenul cel pecetluit ce iaste trimes de la Bucureşti, care să numeşte stânjenul răposatului Constantin vodă Brâncoveanu" (Stoicescu 1971, p. 53).

În Moldova, *stânjenul* este amintit mai târziu în documente, la începutul secolului al XVII-lea. Spre deosebire de Ţara Românească, unde mărimea stânjenului a fost stabilită de Şerban Cantacuzino, Constantin Brâncoveanu şi apoi de Barbu Ştirbei, în Moldova nu a existat un stânjen etalon de acest gen. Ca şi în Ţara Românească, începând din secolul al XVII-lea, *stânjenul* avea tot opt palme, dar mărimea sa – ca şi a *pasului* – varia după mărimea *palmei* (Stoicescu 1971, p. 55).

BDD-V695 © 2014 Argonaut, Scriptor
Provided by Diacronia.ro for IP 3.145.77.114 (2024-04-18 17:01:48 UTC)

Palma

„*Măsurându-se mjlocul peste tufişuri şi piscuri au venit în partea mănăstirii 78 odgoane şi 24 paşi, pasul de 6* ***palme****, iar la capătul hotarului i-au venit mănăstirii 52 odgoane*” (Iaşi, 1728, Bălan, vol. VII, 1464–1740).

De provenienţă latină (< lat. *palma*), termenul *palmă* a circulat în epoca veche şi ca denumire pentru „unitate de măsură pentru lungime, folosită în trecut, egală cu aproximativ 25–28 cm, corespunzând distanţei dintre extremitatea degetului celui mare şi a celui mic, bine întinse în laturi” (DLR). A fost o măsură mică de lungime, comună celor trei ţări locuite de români, care a devenit în secolul al XVII-lea, atât în Ţara Românească, cât şi în Moldova, submultiplul *stânjenului* şi al *pasului*, calculate adeseori pe baza *palmei*, primul având opt, iar ultimul şase palme.

Ca şi celelalte unităţi de măsură care circulau în secolele al XVI-lea–al XVII-lea, mărimea *palmei* varia de la om la om, motiv pentru care – mai ales în Moldova – se însemna adeseori pe documente de hotărnicie mărimea palmei celui care măsurase.

În Ţara Românească, *palma* este amintită în documente în secolul al XVI-lea, în unele porunci domneşti în care se cere sătenilor, „nicio palmă de pământ să nu treceţi peste hotare”[8] sau în altele în care se spune că nu s-a vândut „nicio palmă de pământ”[9].

Ca unitate de măsurat, *palma* e întâlnită în documente în secolul al XVII-lea, mai întâi la oraşe, unde s-a simţit nevoia unei unităţi de măsurat mai mică decât *stânjenul*. La 11 aprilie 1679 este amintită, prima dată, *palma*, numită „domnească”[10], care a fost fixată de domnie ca submultiplu al *stânjenului*, foarte probabil odată cu stabilirea mărimii stânjenului lui Şerban Cantacuzino.

În afară de această *palmă*, documentele amintesc de palme mai mici, numite palme „proaste”, palme „mici” sau palme „de om de mijloc”, denumire care se găseşte atestată şi în secolul al XIX-lea.

[8] DIR, B, Ţara Românească, veacul XVI, vol. II, p. 240.
[9] *Ibidem*, veacul XVII, vol. III, p. 59 şi 104.
[10] *Ibidem*, ep. Argeş, XXXVII/13.

BDD-V695 © 2014 Argonaut, Scriptor
Provided by Diacronia.ro for IP 3.145.77.114 (2024-04-18 17:01:48 UTC)

Cu *palma* se măsurau distanţele mici: adâncimea gropilor, mărimea scândurilor etc. Mult mai rar – îndeosebi în secolul al XVIII-lea şi în prima jumătate a secolului al XIX-lea – *palma* a fost utilizată şi la măsurarea pământului, însoţind de obicei *stânjenul*.

În aceeaşi perioadă a circulat şi termenul *palmă îngenuncheată* (sau *domnească*), care era „o veche unitate de măsură pentru lungime, mai mare cu aproximativ 3 cm decât palma” (DLR). Denumirea se datorează tipului de măsurătoare: „după ce se întinde mâna, se îndoaie, se îngenunchează degetul cel mare, adăugându-se astfel jumătatea acestui deget (aproximativ 3 cm) la lungimea palmei”. „(Urmat de determinări ca „loc”, „pământ”, „cer” introduse prin prepoziţia *de*) distanţă sau suprafaţă foarte mică (din ceva)” (DLR).

Mărturiile privitoare la o anumită mărime a *palmei*, în secolul al XVII-lea, care să fie respectată în toate regiunile, sunt rare. Generalizarea că *stânjenul* avea şase *palme* este cu atât mai riscantă, cu cât în Oltenia unele măsuri erau diferite de acelea din Ţara Românească. Când *stânjenul* era calculat în palme „proaste” sau obişnuite, el avea nouă asemenea palme mai mici. La 1746, mitropolitul Neofit al Ţării Româneşti afirma astfel că stânjenul domnesc „este de nouă palme de ale noastre” (Stoicescu 1971, p. 61). În prima jumătate a secolului al XIX-lea, în documente, este amintită uneori şi *jumătatea de palmă*[11], egală cu un decimetru.

În Moldova, *palma* a avut o largă utilizare, îndeosebi la efectuarea hotărniciilor. Frecvent, în documente din secolul al XVII-lea şi până în prima jumătate a secolului al XIX-lea se consemnează faptul că *pasul* avea şase *palme*, iar *stânjenul* opt, palma fiind deci baza calculării măsurilor de lungime (Stoicescu 1971, p. 62–63).

În alte contexte, *palma* are sensul de apropiere între două locuri[12] şi se foloseşte în expresia „numai o palmă de loc”, expresie care se foloseşte şi astăzi, având sensul de distanţă mică.

[11] Arhivele Statului Bucureşti, *Înaltul Divan*, dosarul 14573/1833.
[12] Arhivele Statului Bucureşti, ep. Râmnic, XXXIX/62.

BDD-V695 © 2014 Argonaut, Scriptor
Provided by Diacronia.ro for IP 3.145.77.114 (2024-04-18 17:01:48 UTC)

Degetul

Degetul este un termen dat unei unităţi de măsură care avea 12 linii, fiind egal cu lăţimea a patru grăunţe de ovăz (4 *grana ordei*) sau cu 18,48 mm (Stoicescu 1971, p. 67).

În Ţara Românească şi Moldova, *degetul* (< lat. *digitus*) – ca măsură de lungime – este amintit în documente începând din secolul al XVIII-lea, fie cu acest nume de origine latină, fie (mai ales în Moldova) cu acela de origine turcească, *parmac*[13]. Ca măsură de lungime, *degetul* a fost utilizat şi în Transilvania (Stoicescu 1971, p. 68).

Sinonimia celor doi termeni este confirmată de documente: „deget se zice şi o măsură, adecă a opta parte a palmei şi a şaizeci şi patrulea a stânjenului, care să zice şi parmac” (*idem*). În acte mai vechi de mijlocul secolului al XIX-lea, se amintesc adeseori măsuri de 8, 11 sau 12 parmace, ceea ce poate fi un indiciu că *palma* a avut mai mult decât opt *parmace*, aşa cum avea şi în Ţara Românească.

Cotul

> „…*Tocmitu-s-au şi i-au dat* ***233 de coţi de postav*** *grana în mâna Petrei cliucer şi au cumpărat acésta doao sate de la dânsul, cu zapis de la mâna lui şi cu cărţi domneşti…”* (1645, la Târgovişte, DRH, B, ŢR, vol. XXX, 343, p. 372).

Cotul, termen de origine latină (< lat. *cubitus*, *cubitum*), este unitatea de măsură pentru lungime care măsoară „distanţa de la cot până la vârful degetului mijlociu [...] s. de la cotul mâinii drepte trecând peste vârful degetelor, până la încheietura mâinii unde e pulsul [...]; p. ext. „unealtă de lemn s. de metal [...], de lungimea unui astfel de «cot» întrebuinţată ca unitate de lungime, înlocuită astăzi, aproape peste tot, prin metru” (DA, s.v.).

A fost una dintre cele mai folosite măsuri de lungime în Evul Mediu în Europa şi, în acelaşi timp, una dintre cele mai vechi măsuri cunoscute de oameni (Stoicescu 1971, p. 83), fiind comună celor trei ţări române, care l-au folosit îndeosebi la măsuratul stofelor şi pânzeturilor şi mai rar la acela al pământului (Iorga 1901–1916, p. 188).

[13] Uricarul, XIV, p. 249, 276–284, 314, 392, 402; X, p. 238; XV, p. 248.

BDD-V695 © 2014 Argonaut, Scriptor
Provided by Diacronia.ro for IP 3.145.77.114 (2024-04-18 17:01:48 UTC)

Cea mai veche atestare a *cotului* aparţine documentelor din Transilvania, unde această măsură este pomenită încă de la sfîrşitul secolului al XIII-lea[14].

Fiind principala unitate pentru măsuratul stofelor şi pânzeturilor, regalitatea maghiară a căutat destul de devreme să unifice mărimea *cotului* în întreg regatul. Astfel, la 1405, Sigismund de Luxemburg a decretat folosirea în tot regatul a *cotului* şi a altor unităţi de măsurat după măsurile folosite la Buda (Stoicescu 1971, p. 85).

Izvoarele vorbesc de modificări ale mărimii *cotului* în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea (Kraus 1965, p. 209). În secolul al XVIII-lea, după cucerirea Transilvaniei de către austrieci, se foloseau două feluri de coţi: cel vechi, numit *transilvănean* sau de Ardeal, şi *cotul vienez*, care purtau denumiri diferite datorită faptului că nu erau egali. Pe de altă parte, *cotul* a fost utilizat adeseori şi în relaţiile comerciale dintre Ţara Românească şi Transilvania, fără să se specifice în documente care dintre cele două feluri de coţi era folosit (Stoicescu 1971, p. 86–87).

În secolul al XV-lea ţesăturile se vămuiau şi se vindeau de obicei cu bucata (vigul), balotul sau sulul, nu cu cotul, care începe a fi menţionat în documentele interne în secolul al XVI-lea, în Ţara Românească[15]. În Moldova, *cotul* este amintit la mijlocul secolului al XV-lea, în privilegiile comerciale acordate negustorilor braşoveni, dar în documentele interne, apare însă mult mai târziu, spre sfârşitul secolului al XVI-lea[16].

În secolul al XVIII-lea şi în prima jumătate a secolului al XIX-lea, *cotul* era o unitate de măsurat atât de folosită, încât cu el se măsura şi înălţimea oamenilor (Stoicescu 1971, p. 87).

Ştiri sigure despre mărimea *cotului* nu avem decât din secolul al XlX-lea. Se presupune că în secolul al XV-lea mărimea *cotului* era

[14] DIR, C, Transilvania, veacul XIII, vol. II, p. 238.

[15] DIR, B, Ţara Românească, veacul XVI, vol. I, p. 43 şi 83; vezi şi vol. II, p. 390, vol. IV, p. 151.

[16] DIR, A, Moldova, veacul XVI, vol. IV, p. 239.

BDD-V695 © 2014 Argonaut, Scriptor
Provided by Diacronia.ro for IP 3.145.77.114 (2024-04-18 17:01:48 UTC)

aceea a cotului din Transilvania, cunoscută negustorilor braşoveni. În secolul al XVI-lea, este posibil să fi fost folosit *cotul turcesc*, date fiind relaţiile comerciale cu Imperiul Otoman.

De mărimea *cotului* (foarte variabilă) depindea mărimea stânjenului, fapt care implică variaţii semnificative la nivelul întregului sistem de măsurare în toate ţările române.

Încă din secolul al XVII-lea, folosirea *cotului* ca instrument de măsurat de către negustori a fost o sursă importantă de venituri pentru domnie şi unii dregători ai săi. Începând din vremea domniei lui Constantin Brâncoveanu – când este amintit prima oară şi cotul „domnesc" – exista o categorie de dregători, numiţi *cotari*, care încasau *cotăritul*, venitul datorat domniei de cei ce vindeau cu *cotul*. La 1709, *cotăritul* era de 142 de bani de nume de negustor, cojocarii şi mătăsarii plătind pe jumătate (Iorga 1901–1916, p. 347).

În prima jumătate a secolului al XlX-lea existau două feluri de *coţi*: unii, de fier, pentru măsurat ţesăturile, şi alţii, de lemn, pentru măsuratul buţilor (Stoicescu 1971, p. 86–89).

În afară de aceşti coţi simpli, se utilizau uneori, în secolul al XlX-lea, şi stânjeni, care aveau marcată mărimea cotului.

În afară de ţesături – măsurate de obicei cu cotul – cu acest instrument se mai măsurau uneori şi locurile de casă sau de dughene, îndeosebi la oraşe.

Către sfârşitul secolului al XVIII-lea, este amintit în documente şi *cotul domnesc*, probabil ca urmare a intervenţiei domniei în reglementarea acestei măsuri. Ca şi în Ţara Românească, *cotul*, instrument de măsurat, se afla sub controlul reprezentanţilor domniei încă de la începutul secolului al XVIII-lea.

Productivitatea acestui termen este foarte bogată, fiind consemnate mai multe derivate: *cotar* „cel ce măsoară cu cotul capacitatea unui vas" (Iorga 1901–1916, p. 145), sau „funcţionar care supraveghează cotul, dacă are lungimea reglementară", *cotărit*, *cotărie*, *cotărire* „impozit pe mărfuri care se videau cu cotul sau pe băuturi controlate cu cotul" (*ibidem*, p. 349; *Uricariul*, XXII, 356).

În secolul al XIX-lea, *cotitul* reprezenta „măsurătoarea oficială a buţilor" (*Uricariul*, V 20/57), alături de *vădrărit.*

BDD-V695 © 2014 Argonaut, Scriptor
Provided by Diacronia.ro for IP 3.145.77.114 (2024-04-18 17:01:48 UTC)

Prăjina

„*Am ieşit o samă de oameni bătrâni şi tineri şi unde am socotit i-a dat… din delniţa Petrii lui Ionaşcu în sus cincisprăzece* ***prăjini***" (Ştefanelli D.C., 67).

„*Fac douî borti-m pământ diparti una di alta di tri* ***prajini***" (ALR II, s.n., h. 1292/365, legendă).

Termen de origine bulgară, *prăjina* a fost o unitate de măsurat lungimile, mai mare decât *stânjenul*, „un băţ lung, după vechiul sistem de măsurătoare, împărţit în palme", întânit în documente atât în Ţara Românească, cât şi în Moldova, care varia în timp şi după regiuni de la 5,8995 până la 6,6900 m (DLR).

Ca unitate de măsură, prima atestare a *prăjinei* în Ţara Românească este consemnată la sfârşitul secolului al XVI-lea, când are loc o vânzare de ocină, măsurată în *fălci*, *prăjini* şi *coarde*[17]. În secolele al XVI-lea–al XVIII-lea, *prăjina* este amintită în documente mai rar decât *pasul* şi *stânjenul*, care erau pe atunci principalele unităţi de măsurat lungimea. Cu *prăjina* se măsurau atât locurile de casă, cât şi viile.

Până la mijlocul secolului al XVIII-lea, *prăjina* este amintită în documente fie singură, fie, mai ales, însoţind unele unităţi de măsurat suprafeţele, ca *falcea*, *ferdela* şi *cezverta*, de la mijlocul acestui secol, *prăjina* apărând cel mai adesea alături de *pogon*, îndeosebi la măsuratul viilor[18].

Dimensiunea *prăjinii* varia foarte mult de la o regiune la alta, fiecare unitate de măsură, chiar dacă neprecisă, având o denumire aparte. Astfel sunt *prăjinile de pământ*, amintite la începutul secolului al XVII-lea[19], care aveau valori cuprinse între 50 şi 150 de aspri, *prăjina fălcească (mare*, *domnească*, *legiuită)*, *prăjina de Moldova*, *prăjina Parijului*, *prăjina pogonească sau stânjenească* (DLR) ori *prăjina lucrului*, *prăjina pătrată*, *prăjina pătrată fălcească*, *prăjina vân-*

[17] DIR, B, Ţara Românească, veacul XVI, vol. IV, p. 403, 481şi 484; veacul XVII, vol. II, p. 26, 54, 431; vol. III, p. 16, 391.

[18]Arhivele statului Bucureşti, Mitropolia Ţării Româneşti, LXXIX/l, Academia R. S. România, XI, V/118. CCCLXXV/146, doc. 1674, 1680, 1699, 1720, 1721.

[19] Academia R. S. România, CCCI/30.

BDD-V695 © 2014 Argonaut, Scriptor
Provided by Diacronia.ro for IP 3.145.77.114 (2024-04-18 17:01:48 UTC)

zării, unităţi de măsură pentru suprafeţe de teren agrare, care au variat în timp de la 4 până la 6 stânjeni pătraţi sau de la 179,025 m^2 până la 208,82 m^2 (DLR).

La sfârşitul secolului al XVIII-lea, *prăjina* avea 18 *palme*, adică doi *stânjeni* şi două *palme*[20], mărime care se considera a fi cea oficială, recunoscută de domnie, căci la 10 septembrie 1825, domnul Grigore Dimitrie Ghica poruncea marelui spătar să aducă la cunoştinţa locuitorilor că la măsurarea pogoanelor trebuiau să utilizeze *prăjina* de *18 palme şi un pumn*, calculată după stînjenul lui Şerban Vodă (Stoicescu 1971, p. 74–76).

În Moldova, *prăjina* a fost o unitate de măsurat lungimea şi suprafaţa, pentru suprafaţă numindu-se *prăjină fălcească* sau *prăjină de falce*. Ca unitate de măsurat lungimile, *prăjina* este amintită ceva mai devreme decât în Ţara Românească, la începutul secolului al XVI-lea[21].

În secolul al XVII-lea, menţiunile documentare despre folosirea *prăjinii* ca unitate de măsurat se înmulţesc, ea fiind amintită fie singură, fie însoţind *falcea* sau *pogonul* (Stoicescu 1971, p. 77–78). Chiar când apărea alături de aceste măsuri de suprafaţă, *prăjina* era considerată tot o măsură de lungime. Ca şi în Ţara Românească, începând încă din secolul al XVII-lea, *prăjina* a avut tot 24 de palme sau trei stânjeni.

Prăjina din Moldova, un important instrument de măsurat pământul, folosit încă din secolul al XVII-lea, era însă mai mare decât cea din Ţara Românească, datorită mărimii stânjenului. După *stânjenul* de 2,23 m, ea avea 6,69 m, fiind deci cu aproape 1 m mai mare ca cea folosită în Ţara Românească (*idem*).

Concluzii

Consemnarea în documente a unui anumit tip de măsurare a pământului în unităţi de suprafaţă susţine mai puţin conceptele şi mai mult existenţa terminologiei specifice sistemului de măsurare practicat până în secolul al XIX-lea, cu precizarea că, până la acest moment, acestea se foloseau la măsurarea unor suprafeţe mici de pă-

[20] „Analele Acad. Rom., Mem. Secţ. ist.”, s. III, t. XXIX,1946–1947, p. 15.
[21] DIR, A, Moldova, veacul XVI, vol. I, p. 387.

BDD-V695 © 2014 Argonaut, Scriptor
Provided by Diacronia.ro for IP 3.145.77.114 (2024-04-18 17:01:48 UTC)

mânt, care erau mai uşor de calculat; în rest, la măsurarea pământului se foloseau o serie de măsuri şi sisteme de apreciere a suprafeţelor destul de relative, dar care erau la îndemâna oricui.

Cele mai vechi unităţi de măsură, folosite pentru măsurarea unei largi game de produse, au fost cele exprimate prin dimensiunile corpului omenesc: *degetul*, *palma*, *cotul*, *pumnul*, *latul de palmă*, *piciorul*, dar şi *pasul.* Ele au apărut spontan în civilizaţiile orientale şi mediteraneene, ca o necesitate absolută.

Unităţile de măsură practicate în toate cele trei ţări române sunt, în linii mari, aceleaşi, în ce priveşte denumirea şi chiar dimensiunea. Sistemul metric folosit în general parcurge aceleaşi etape, determinate în special de influenţele romană şi slavă. Practicarea cu consecvenţă şi legalizarea acestui sistem se impune începând din secolul al XVII-lea.

Indiferent de provenienţa lor, termenii şi-au păstrat sensul, de la prima atestare şi până astăzi, chiar dacă punctele lor de difuzare actuală sunt izolate.

Priviţi din perspectiva limbii literare moderne, termenii discutaţi mai sus nu fac parte exclusiv din fondul arhaic al vocabularului, ci mai curând din fondul pasiv al lexicului.

BIBLIOGRAFIE

ALR II, s.n. = *Atlasul lingvistic român II*, serie nouă, Bucureşti, Editura Academiei R.P.R., vol. V, 1966.

„Arhivele Olteniei" = „Arhivele Olteniei", Craiova, I, 1922 şi urm.

Bălan 1937 = Th. Bălan, *Documente bucovinene*, vol. VII. *1464–1740*, Cernăuţi, Institutul de Arte grafice şi Editură „Glasul Bucovinei", 1937.

Brăescu 1913 = Ion Brăescu, *Măsurătoarea pământului la români, din vechime până la punerea în aplicare a sistemului metric*, Bucureşti, Atelierele Grafice Socec, 1913.

DA = *Dicţionarul limbii române* [...], tomul I, partea II, *C*., Bucureşti, Tipografia ziarului „Universul", 1940.

DIR = *Documente privind istoria României*, A. Moldova, B. Ţara Românească, C. Transilvania, Bucureşti, Editura Academiei R.P.R., 1951–1954.

DRH = *Documenta Romaniae Historica*, Bucureşti, Editura Academiei R.P.R./R.S.R., 1965–1974.

BDD-V695 © 2014 Argonaut, Scriptor
Provided by Diacronia.ro for IP 3.145.77.114 (2024-04-18 17:01:48 UTC)

DLR = *Dicţionarul limbii române*, serie nouă, Bucureşti, Editura Academiei R.P.R./R.S.R./Române, 1965–2002.
Ghibănescu, *Slovar* = G. Ghibănescu, *Slovar*, anexă la *Ispisoace şi zapise*, vol. I–VI, Iaşi, Tipografia Dacia, 1906–1923.
Giurescu 1946 = C. C. Giurescu, *Istoria românilor*. Vol. III, Bucureşti, Fundaţia Regală pentru Literatură şi Artă, 1946.
Iorga 1901–1916 = N. Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, vol. I–XXXI, Bucureşti, Editura Minerva, 1901–1916.
Îndreptarea legii = *Îndreptarea legii*, Târgovişte, 1652.
Kraus 1965 = G. Kraus, *Cronica Transilvaniei 1608-1665*, Bucureşti, Editura Academiei R.P.R., 1965.
Meteş 1921 = Şt. Meteş, *Viaţa agrară, economică a românilor din Ardeal şi Ungaria*, Bucureşti, Tipografia România Nouă, 1921.
Meteş 1935 = Şt. Meteş, *Situaţia economică a românilor din Ţara Făgăraşului*, Cluj, 1935 (Din publicaţiile Arhivelor Statului din Cluj, nr. 1).
Mihăilă 1960 = G. Mihăilă, *Împrumuturi vechi sud-slave în limba română. Studiu lexico-semantic*, Bucureşti, Editura Academiei R.P.R., 1960.
Pamfile 1913 = T. Pamfile, *Agricultura la români*. Studiu etnografic, cu un adaus despre măsurătoarea pământului şi glosar, Bucureşti, Librăriile Socec şi C. Sfetea, Leipzig, Otto Harrassowitz, Viena, Gerold, 1913. (Academia Română. Din viaţa poporului român. Culegeri şi studii. XVI).
Prodan 1967–1968 = D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVII-lea*, vol. I–III. Bucureşti, Editura Academiei R.P.R./R.S.R., 1967–1968.
Stoicescu 1971 = N. Stoicescu, *Cum măsurau strămoşii*, Bucureşti, Editura Academiei R.S.R., 1971.
Ştefanelli D.C. = T. V. Ştefanelli, *Documente din vechiul ocol al Câmpulungului Moldovenesc* [...], Bucureşti–Viena–Lipsca, Socec & Comp.–C. Sfetea–Gerold–Harrassovitz, 1915.
Uricariul = Theodor Codrescu, *Uricariul cuprinzetoriu de hrisoave, anaforale şi alte acte din suta a XV–XIX, atingătoare de Moldova.* Sub redacţiunea dsale..., vol. I–XXV, Iaşi, 1852–1895; pentru vol. I, II, III, vezi şi ediţia a 2-a, Iaşi, 1871–1893.

OBSERVATIONS SUR QUELQUES TERMES QUI DÉSIGNENT LES MESURES MEDIEVALES
(*Résumé*)

Ce travail vise l'analyse monographique de quelques mots qui désignent des unités de mesure considérés etalon dans le roumain ancien. Il s'agit de termes de

BDD-V695 © 2014 Argonaut, Scriptor
Provided by Diacronia.ro for IP 3.145.77.114 (2024-04-18 17:01:48 UTC)

divers origines qui appartiennent soit au lexique archaique, soit au lexique pasif actuel.

CUVINTE-CHEIE: *unitate de măsură, româna veche, lexic pasiv.*
KEYWORDS: *unités de mesure, le roumain ancien, lexique pasif.*

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan-Al. Rosetti”
0570711 Bucureşti, Calea 13 Septembrie, 13
liliana.agache@yahoo.fr

BDD-V695 © 2014 Argonaut, Scriptor
Provided by Diacronia.ro for IP 3.145.77.114 (2024-04-18 17:01:48 UTC)